

*А. С. Кобець,
к. т. н., професор, ректор,
Дніпропетровський державний аграрний університет*

ПРОБЛЕМИ ІНТЕГРАЦІЇ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА З НАУКОВИМИ УСТАНОВАМИ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Проаналізовано розвиток вищої освіти України. Визначено першочергові завдання державної політики у сфері вищої освіти.

Development of higher education of Ukraine is analysed. The primary tasks of state policy are certain in the field of higher education.

Ключові слова: вища освіта, державне управління, інноваційні технології, інтеграція, національний інтерес, реформування, формування.

ВСТУП

Вища освіта є основою людського розвитку та прогресу суспільства. Вона забезпечує індивідуальний розвиток особистості, майбутнього фахівця, формує інтелектуальний, духовний та виробничий потенціал держави, виступає стратегічним ресурсом соціально-економічного і культурного розвитку суспільства, є джерелом покращення добробуту людей, забезпечує національні інтереси та зміцнює авторитет і конкурентоспроможність держави на міжнародній арені.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Аналіз наукових досліджень свідчить про наявність значної кількості праць вітчизняних і зарубіжних авторів, що стосуються державної освітньої політики й управління освітою, зокрема праці В. Андрущенко, В. Астахової, Т. Боголіб, В. Вікторова, Н. Внукової, В. Журавського, М. Згуровського, І. Каленюка, С. Кіндзерського, В. Кременя, Т. Заяць, Н. Нижник, С. Николаєнка, П. Скотта, Т. Фінікова, К. Ярьська, а також деякий власний нагромаджений досвід з досліджуваного питання. Пошук ефективних механізмів державного управління реформування вищої освіти є предметом постійної уваги теоретиків і практиків.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

- проаналізувати розвиток вищої освіти України;
- визначити першочергові завдання державної політики у сфері вищої освіти.

РЕЗУЛЬТАТИ

Можливо виділити основні етапи розвитку державного управління системою вищої освіти у роки незалежності України.

1-й етап (1991—1999 роки) — період формування нової моделі державного управління сферою вищої освіти. З отриманням Україною статусу незалежної держави

виникла необхідність побудови своїх власних структур органів державного управління, зокрема в сфері освіти. Цей період характеризувався складними процесами в економіці, викликаними розбіжностями між плановою і ринковою економікою, що вимагало впровадження комплексу спеціальних заходів з їх ліквідації. Указані розбіжності можна умовно поділити на розбіжності в управлінні об'єктами соціально-економічної політики (зокрема, вищою школою) у засобах їхньої координації, у структурі і динаміці макроекономіки та у макроекономічному управлінні і політиці.

Період з 1990 року по 1994 рік характеризувався значним послабленням могутності комуністичних сил, носіїв старої ідеології, та бурхливим розвитком підприємницької ініціативи в усіх сферах суспільного життя. В політиці переважали настрої і течії національного державотворення, руйнування соціалістичної системи.

Першим документом, що визначив політику держави в сфері освіти, став Закон "Про освіту" (1991 рік), в якому освіта визнавалась основою інтелектуального, культурного, духовного та соціально-економічного розвитку суспільства і держави [6]. На цьому етапі розвиток освіти сприяв появі вищих навчальних закладів нових форм власності, збільшенню чисельності студентів на тих спеціальностях, які були визнані необхідними для життєдіяльності суспільства на той час, звільненню педагогічної ініціативи від ідеологічного тиску. Так, постанова Верховної Ради України "Про департизацію державних органів, установ та організацій" (1991 рік) передбачала припинення діяльності політичних партій в усіх органах державної влади та управління, що унеможливило здійснення ідеологічного впливу на діяльність органів управління, зокрема у сфері освіти.

У 1992 році було створено Міністерство освіти України як центральний державний орган управління освітою, що сприяло інтеграції галузі, формуванню єдиної системи освіти всіх рівнів [1, с. 23]. Разом з тим, характерними

рисами зазначеного періоду стала відсутність чітких, конкретних рішень, критеріїв якості освіти студентів вищої школи, незважаючи на чисельні гасла з цього приводу.

Важливою позитивною подією даного етапу стало проведення І з'їзду працівників освіти України в 1993 році, на якому була прийнята Державна національна програма "Освіта (Україна XXI століття)", що окреслювала основні напрями реформування освітньої системи в Україні, зокрема передбачувала радикальну перебудову управління освітою шляхом її демократизації, децентралізації. У програмі було також зазначено, що метою управління освітою є організація та забезпечення оптимальних умов функціонування галузі, створення системного механізму її саморегуляції на загальнонаціональному, регіональному, місцевому рівнях та у початково-виховних закладах і наукових установах освіти [3, с. 51].

Увага держави до системи вищої освіти мала свій вияв у прийнятті законів прямої дії, що визначають стратегію розвитку вищої школи та закріплюють її нормативи, вимоги, стандарти. Це забезпечує законодавче регулювання відносин усіх структурних підрозділах системи освіти.

У 1995 році Указом Президента України "Основні напрями реформування вищої освіти в Україні" були визначені стратегічні напрями розвитку вищої освіти та удосконалення якості освітньої діяльності.

У прийнятій у 1996 році Конституції України в статті 53 було закріплено право кожного громадянина на освіту. Держава гарантувала забезпечення доступності і безкоштовності вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі [7].

Під гаслом упорядкування й регулювання діяльності освітніх закладів у 1996—1997 роках експерименти з реформування вищої школи були згорнуті. Консервативні сили в парламенті та уряді, зокрема в Міністерстві освіти, значним чином зорієнтувалися на стримування реформаторських процесів, зведення їх до символічних змін форми без зміни змісту. Враховуючи все це, оновлення змісту уповільнилося [2, с. 28].

Негативним підсумком цього етапу можна вважати той факт, що певна частина вищих навчальних закладів створилася не у відповідності до соціального запиту та не як інструмент забезпечення інтересів широких соціальних верств, а як інструмент просування інтересів окремих груп і осіб. Були помітні структурні диспропорції, зокрема попит громадян на деякі спеціальності у вищих навчальних закладах значно перевищував пропозиції робочих місць на ринку праці підприємствами і організаціями.

Основною причиною негативних явищ у системі вищої освіти стало її фінансування за "залишковим принципом", що було особливо помітно в часи економічного спаду. Це врешті-решт призвело до регресивних процесів у здійсненні освітніх реформ. Так, в Рекомендаціях учасників парламентських слухань "Про стан освіти в Україні" від 17 лютого 1995 року було підкреслено, що зменшення рівня фінансування галузей освіти і науки призвело до освітянських закладів, значну частину студентства, педагогічних працівників і науковців до зuboжіння. Освіта поступово втрачала роль одного з найпродуктивніших факторів розвитку суспільства [11, с. 120].

Позитивним фактом у розвитку галузі вищої освіти другої половини 90-х років можна вважати те, що в академічному середовищі збільшилась частка людей, які розуміли необхідність радикальних змін і демонстрували готовність до їх здійснення. На це вказує, наприклад, те, що протягом 1999 року тільки в Києві відбулися понад 30 конференцій, семінарів, круглих столів, присвячених

проблемам реформування освіти.

Підсумовуючи цей період розвитку управління освітньою галуззю, можна констатувати, що за відносно короткий період часу Україна стала ледве не першою країною на колишньому пострадянському просторі, в якій було практично завершено формування законодавчої бази в сфері освіти з урахуванням поточної соціально-економічної ситуації.

2-й етап (1999—2002 роки) — період здійснення пріоритетних напрямів державної політики щодо розвитку освіти. Цей доволі короткий етап виділяється в нашому дослідженні не випадково. Початок нового століття, інтенсифікація глобалізаційних процесів у світі, бурхливий розвиток суспільства зумовили необхідність істотного посилення дієздатності держави та підвищення ефективності виконання нею своїх функцій.

Як було зазначено, системних властивостей вища освіта як об'єкт державного управління набуває тільки у взаємодії з державною владою, що ініціює реформи, спричиняє перегляд цілей та завдань, стратегії розвитку. Стратегія у теоретичному аспекті визначається як план, напрям розвитку та здійснення політики держави з використанням наявних засобів [4].

Стратегічною зовнішньополітичною метою України стало набуття повноправного членства в Європейському Союзі. Підґрунтям двосторонніх відносин між Україною та ЄС було укладення Угоди про партнерство і співробітництво, підписаної у 1994 році, яка набула чинності у 1998 році. Нею передбачувалась співпраця України з ЄС з широкого кола політичних, економічних та гуманітарних питань. Це стало правовою підставою для органічного включення України в європейські інтеграційні процеси.

Важливим документом, у якому розкриваються проблеми європейського вибору країни, є Послання Президента України до Верховної Ради України "Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002—2011 роки". У ньому чітко визначені передумови та практичні кроки вступу України до європейської спільноти [5].

Стратегічні завдання цього етапу були сформульовані в урядових програмах і мали на меті не декларативно, а змістовно зробити Україну європейською країною, яка на основі синтезу кращих національних традицій змогла б крокувати в ногу з європейськими і світовими процесами, адекватно й ефективно відповідати на виклики глобалізації.

З метою підвищення ефективності державного управління освітою Указом Президента України № 773 від 7 червня 2000 року було створено Міністерство освіти і науки України (МОН) як головний орган у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики у сфері освіти, наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності. Для розробки концепції розвитку вищої освіти, визначення її перспектив і напрямів, аналізу її стану, а також реалізації державної політики у сфері вищої освіти було створено департамент вищої освіти МОН України.

У 2001 році відбувся II з'їзд працівників освіти, де обговорювався стан освіти та були окреслені напрями її подальшого розвитку. Учасники з'їзду ухвалили ідею визначення нових стратегічних завдань, що стояли перед освітою та відповідного їх документального закріплення. Таким документом стала "Національна доктрина розвитку освіти", прийнята у 2002 році, де була визначена мета державної політики щодо розвитку системи вищої освіти в контексті євроінтеграції, яка передбачувала створення

умов для розвитку особистості й творчої реалізації кожного громадянина України, виховання покоління людей, здатних працювати і навчатися протягом усього життя, зберігати й приумножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати й зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну й правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти [9, с. 8].

Позитивним підсумком цього етапу стало те, що були встановлені освітні рівні, які відповідали освітнім стандартам, прийнятим у Європі: базова вища освіта, повна вища освіта, а також відповідні освітньо-кваліфікаційні рівні (кваліфікований працівник, молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр). Функціонування такої структури надало громадянам можливість вільного вибору рівнів освіти відповідно до їх здібностей.

Цілі і принципи цього періоду державного управління вищою школою визначалися необхідністю ринкових трансформацій в усіх сферах життя суспільства, у тому числі й системи вищої освіти. Ця необхідність вимагала нових, науково обґрунтованих підходів до державного управління вищою школою на основі введення відповідного рівня його децентралізації за допомогою:

- підвищення ефективності управління системою вищої освіти, удосконалення взаємозв'язку державного управління і менеджменту у вищих навчальних закладах, перерозподілу адміністративних повноважень (центр — регіон — місцеві органи влади) з делегуванням максимально можливої кількості повноважень на нижні рівні державного управління;

- посилення контролю з боку місцевих органів влади з залученням громадськості;

- ефективного використання місцевих ресурсів, їхньої мобілізації відповідно до встановлених пріоритетів, у тому числі при формуванні державного і місцевого бюджетів;

- створення рівних умов щодо забезпечення доступу до вищої освіти.

Основними тенденціями державної політики в сфері вищої освіти цього періоду стали посилення регіонального змісту діяльності вищих навчальних закладів і забезпечення процесів адаптації системи вищої освіти в Україні до вимог зовнішнього середовища на державному і міжнародному рівнях. Позитивним підсумком можна також вважати початок реалізації широкомасштабної довгострокової стратегії модернізації всієї системи вищої освіти, наближення її до стандартів ЄС, потреб внутрішнього розвитку держави і суспільства в ринкових умовах. Уряд розпочав реалізацію конкретних заходів щодо забезпечення принципу ступневості вищої освіти (Закон України "Про вищу освіту" 2002 року), впровадження механізму пільгового кредитування студентів у період навчання у вищій школі, створення державного фонду сприяння талановитій і здібній молоді в одержанні вищої освіти в Україні і за кордоном.

Крім цього, урядом була розпочата розробка цільової програми інформатизації вищих навчальних закладів і комп'ютеризації сільських шкіл, яка ставила на меті підвищення якості підготовки фахівців та забезпечення відповідності їхньої кваліфікації вимогам ринку.

За роки незалежності динаміка виміру контингенту студентів вищих навчальних закладів України придбала певні позитивні зрушення. Так, у 2000—2001 навчальному році контингент студентів вже становив 1403 тис. осіб [8, с. 26].

Негативною тенденцією, як і раніше, залишалася не-

відповідність рівня підготовки фахівців вищої кваліфікації перспективним потребам економіки країни. Наслідком цього стала практика зміни випускниками кваліфікації чи професії через неможливість працевлаштування. Якість одержуваної вищої освіти не відповідала національним і міжнародним стандартам, що призвело до значного розриву між отриманими знаннями і вимогами суспільства.

3-й етап (2002—2005 роки) — період реалізації широкомасштабної стратегії модернізації системи вищої освіти, наближення її до стандартів ЄС. Стратегією метою державної політики цього етапу стало досягнення нової якості життя громадян, введення соціальних, економічних і демократичних європейських стандартів життєдіяльності людини, суспільства і держави. У галузі вищої освіти була проголошена мета стати повноправним учасником Болонського процесу у 2005 році. Щоб досягти її необхідно було здійснити комплекс дієвих заходів, а саме:

- впровадити двоступеневе навчання (бакалавр — 3—4 роки, магістр — 2 роки), при цьому, як і в усіх країнах Європи, знайти прийнятні для роботодавців диверсифікаційні програти підготовки бакалавра і магістра;

- провести педагогічний експеримент щодо реалізації кредитно-модульної системи навчання;

- впровадити систему кредитних одиниць (ECTS);
- з урахуванням прийнятих пропозицій фундаментальної і профільної підготовки впровадити європейський зразок диплому та додаток до нього;

- забезпечити ефективний контроль за якістю освіти;

- сприяти високому рівню академічної мобільності студентів, викладачів і науковців;

- узгодити з роботодавцями питання працевлаштування випускників, особливо на рівні бакалаврів, що передбачено Указом Президента України від 17 лютого 2004 року;

- здійснити системне і сучасне законодавче забезпечення функціонування освіти і науки.

У цей період пріоритетність реформи вищої освіти в державній політиці закріплена багатьма нормативно-правовими документами, а саме: Указом Президента України "Державна програма інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2004—2007 роки" (2003 рік) та Програмою діяльності Кабінету Міністрів України "Назустріч людям" (2005 рік), рішеннями колегії МОН України "Вища освіта і наука — пріоритетні сфери розвитку суспільства у XXI столітті" (2003 рік) та "Про започаткування проведення педагогічного експерименту щодо запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у ВНЗ III-IV рівнів акредитації" (2003 рік), а також наказом МОН України "Програма дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки на 2004—2005 роки" (2004 рік) та іншими документами.

У цей період визначені кроки реформування вищої освіти згідно з основними положеннями Болонської декларації перейшли у площину практичних дій. Наразі реалізується механізм доступу до вищої освіти через трансформацію мережі ВНЗ таким чином, щоб іти назустріч усім, хто бажає отримати вищу освіту, маючи для цього відповідні здібності.

Слід підкреслити значення розпочатого у 2003 році педагогічного експерименту з кредитно-модульного навчання, яке відкриває нові можливості в системі вищої освіти. Кредитно-модульна система організації навчального процесу зумовлює необхідність оновлення змісту навчання, посилення відповідальності студента і викладача за резуль-

тати спільної праці. Крім того, нова система розглядається як засіб сприяння більшій мобільності студентів. Забезпечення умов для розширення мобільності студентів становить для України одне із найважливіших завдань у контексті її інтеграції до Болонського процесу. Це стосується студентів, викладачів і науковців України, яким надається підтримка в рамках цілої низки міжнародних угод. А саме: 86 міжурядових та 46 міжвідомчих угод з 61 країною світу, з яких 17 — про взаємне визнання документів про освіту, наукові ступені і вчені звання, а також прямих угод, укладених між вищими навчальними закладами і науково-дослідницькими установами та міжнародними програмами, що реалізуються в Європейському регіоні [10, с. 7].

Негативним моментом етапу, який розглядається, має вважатися наявність того факту, що в масовому вимірі освіти стала менш якісною, а переважна більшість випускників неконкурентоспроможна на європейському ринку праці. З огляду на це входять у практику моніторинги відповідності виконання вищими навчальними закладами вимог нормативно-правової бази щодо ліцензування й акредитації освітньої діяльності в Україні. Особливо наголошується на порушеннях при створенні та діяльності відокремлених структурних підрозділів та філій.

Подолання цих та інших перешкод на шляху до Європейського освітнього простору зумовило визначення першочергових завдань державної політики у сфері вищої освіти на зазначеному етапі:

- гарантії доступності до високоякісної вищої освіти, введення системи державної підтримки в її одержанні;

- створення і розвитку національної науково-дослідної й освітньої мережі, що забезпечує взаємодію науково-освітніх закладів України і Європи, корпоративних комп'ютерних мереж для наукових і освітніх цілей з послідовним формуванням єдиного віртуального науково-освітнього простору, сприяння розширенню наукових зв'язків, забезпечення доступу до світових електронних бібліотек і інтеграції у світовий науково-освітній простір;

- сприяння встановленню принципів автономії і самоврядування у вищих навчальних закладах усіх форм власності;

- розробки і впровадження нового покоління вітчизняних, у тому числі електронних підручників, навчальних посібників і засобів навчання відповідно до сучасного рівня розвитку високих технологій, створення умов для використання Інтернету;

- введення єдиної системи тестування при вступі у вищі навчальні заклади;

- створення загальнонаціональної системи пошуку, відбору і державної підтримки обдарованої молоді;

- гарантування працівникам освіти гідної заробітної плати;

- сприяння науковим дослідженням у сфері високих технологій;

- оптимізації діяльності Національної академії наук з орієнтацією на зближення академічної науки з освітою і промисловістю.

ВИСНОВКИ

Таким чином, на даному етапі формування і реалізації політики держави в сфері вищої освіти відбувається розробка і впровадження намічених у ході постановки цілей і завдань програм і проектів, визначається соціальна база і підґрунтя щодо реформування освітньої системи відповідно до вимог зовнішнього середовища.

Актуальним завданням сьогодні є забезпечення доступності здобуття якісної вищої освіти протягом життя для

всіх громадян, подальше утвердження її національного характеру. Беручи до уваги те, що Україна чітко визначила орієнтир на входження в освітній простір Європи, поступово здійснюється модернізація освітньої діяльності у контексті європейських вимог.

Щодо управління вищою освітою в Україні, то спочатку вона була під керівництвом церкви, а під егідою держави остаточно опинилась тільки на початку ХХ століття (хоча світські елементи з'являлись і раніше). В наші часи як державні, так і приватні вищі навчальні заклади діють за державними ліцензіями акредитаційними документами, тобто регулювання освітньої діяльності закладів вищої освіти, незалежно від їхньої форми власності, залишається за державою, тому власник диплома захищений авторитетом держави. Коли цей авторитет стає недостатньою гарантією, то настає криза у вищій освіті. Проте однією з найголовніших причин виникнення криз у сфері вищої освіти є брак коштів для ефективного функціонування державних вищих навчальних закладів та високої якості надання ними освітніх послуг. Саме належне фінансування значних затрат вищої освіти дасть можливість державним вищим навчальним закладам не лише ефективно функціонувати, а й розвиватися, вирішувати проблеми інтеграції з науковими установами, із зовнішнім освітнім середовищем та запроваджувати інноваційні технології.

Література:

1. Алексєєв Ю.М. Україна: освіта і держава (1987-1997) / Ю.М. Алексєєв. — К.: ЕКСПРЕС-ОБ'ЯВА. — 1998. — 109 с.

2. Дем'ячук О. Державна політика незалежної України в галузі освіти / О. Дем'ячук // Нова політика. — 2000. — № 4. — С. 26—29.

3. Державна національна програма "Освіта" ("Україна XXI століття"): Постанова кабінету Міністрів України від 03.11.1993 № 896 // Вища освіта в Україні / [За заг. ред. А.П. Зайця, В.С. Журавського]. — К.: ФОРУМ, 2003. — С. 51.

4. Економічна енциклопедія. — 2002. — Т. 3. П-Я. — С. 483.

5. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002—2011 роки: Послання Президента України до Верховної Ради України. — Урядовий кур'єр. — № 100. — 4 червня 2003 року.

6. Закон України "Про освіту" // Відомості Верховної Ради. — 1991. — № 34. — С. 452.

7. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — Харків: Фоліо, 2005. — С. 12.

8. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес: [уклад. М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, К.М. Левківський., Ю.В. Сухарніков]; [відп.ред. М.Ф. Степко]. — К.: Узд., 2004. — 60 с.

9. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті // Освіта. — 2002. — 24-31 жовт. — С. 8—9.

10. Підвищення ефективності вищої освіти і науки як дієвого чинника розвитку та інтеграції в європейське співтовариство: Рішення колегії МОН України від 27 лютого 2004 р. // Інформ. зб. МОН України. — 2004. — № 7. — С. 3—15.

11. Постанова Верховної Ради України "Про рекомендації учасників парламентських слухань про стан освіти в Україні" // Законодавчі та нормативні акти про освіту в Україні: в 5-ти т. — К., 1998. — Т. 1. — С. 120—121.

Стаття надійшла до редакції 13.07.2011 р.